

ERDEI FERENC OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Annak a történelmi időszaknak a feltárása, amelyben hazánk szocialista építésének az előkészítése és megalapozása végbement, a legnagyobbigényű kutatási feladat a történész számára. Akkora, hogy ezt egy menetben, egyszeri vállalkozással nem is lehet megoldani. Viszont ma már megvan az a történelmi távlatunk, hogy az eredményeket következményeikben is megítélhessük, az az áttekintésünk is megvan, hogy más országok fejlődésével egybevevessük, az pedig különösképpen kívánatos, hogy az akkori fejlődési periódus történelmi tapasztalatait értékesítsük mai fejlődésünk viszonyai között is.

Ránki György doktori értekezése tehát *minden elismerést megérdemlő vállalkozás*, s miután az első összegező megközelítés feladatát lényegében sikeresen megoldotta — ha nem is teljesen —, teljes mértékben érdemes arra, hogy ennek alapján a szerző a történettudományok doktora fokozatot elnyerje.

Ezt előrebocsátva, első kritikai megjegyzésem mégis a téma kezelésére, e különlegesen nagyigényű történetkutatási feladat megoldásának a megközelítésére vonatkozik. A disszertáció ugyanis nem ad számot arról, hogy a szerző milyen kutatási célt tűzött maga elé, milyen feldolgozási program megvalósításán keresztül tervezi elérni a célt, milyen előmunkálatokra kívánt támaszkodni, s nem utolsósorban, hogy milyen koncepcióba kooperációba illeszkedik a saját egyéni munkája. Emiatt a tanulmány olvasója mindaddig, amíg az egész anyagot át nem tanulmányozza, kétségben marad atekintetben, hogy mire vállalkozott voltaképpen a szerző. A bevezetés ugyanis nem tér ki erre, hanem a vizsgált korszak történelmi előzményeit ismerteti. A felhasznált források felsorolása az értekezés végén szintén nem ad tájékoztatást arról — az eredeti dokumentumok feldolgozásán túlmenően —, hogy milyen résztanulmányokra támaszkodott, illetve ezeknek milyen körére kívánt kiterjeszkedni e feldolgozás során. A felsorolt tanulmányok ugyanis korántsem foglalják magukban a felhasználható résztanulmányok körét, sőt az értekezés áttanulmányozása során sem kap feleletet az olvasó, hogy miért csak ezek szerepeljenek a felhasznált források listáján.

Éppen ezért határozott javaslatom, hogy — ha a munka könyv alakban megjelenik — vezesse be a szerző a munkát azzal, hogy előszóban adjon tájékoztatást a kutatás, illetőleg feldolgozás szándékáról, programjáról és közelebbi célkitűzéséről, a téma megközelítéséről s arról, hogy ez a munkája milyen munkamegosztásba illeszkedve vállalkozik az összefoglalás megkísérlésére, s hogy ebben milyen résztanulmányokat milyen mértékben tekint támpontoknak.

Második opponensi megjegyzésem a címre vonatkozik. A „gazdaság” szó olyan általános és sokoldalúan használt, hogy minden jelző vagy kiegészítés nélküli használata nagyon furesán hat. Helyette a „népgazdaság” vagy a „gaz-

dasági fejlődés” jobb lenne; az utóbbi azért is, mert utalna a munka történeti jellegére.

Az értekezésre magára vonatkozó érdemi megjegyzéseimet három részben kívánom megtenni. Először az első három fejezetre, majd a mezőgazdaság ágazati fejlődésére vonatkozó alfejezetre, végül az V. fejezetben foglalt társadalmi fejlődési összegezésre vonatkozóan teszek részben pozitív, részben negatív előjelű opponensi észrevételeket.

I

A *disszertáció első három fejezete* foglalja össze a 3 éves terv időszakának eseménytörténetét, a szocialista építés megalapozásának komplex politikai, gazdaságpolitikai, államvezetési történetét. Megítélésem szerint ez a tanulmány legsikerültebb része, s e fejezetekben a szerző kiváló elemző és összefoglaló képességről tesz bizonyosságot.

1. E három fejezet *kiemelendő érdemeinek* ítélem a következőket.

a) A tervgazdálkodásért és a szocializmus alapjainak lerakásáért folytatott harc rendkívüli méretű politikai vállalkozás, amelyben a tét is a legnagyobb volt: a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalmának a kivívása és a szocialista átszervezés megalapozása, illetőleg részben való megvalósítása.

A fordulat évének különleges feszültségét, e fejlődési szakasz forradalmi léghőjét s az *események összefüggéseinek a szövevényes láncolatát* egészében véve helyesen, meggyőzően és gyakran kitűnő megjelenítő erővel tárja fel a szerző.

Legfőbb érdemének tartom, hogy a politikai harcok, a gazdaságpolitikai koncepciók, továbbá az államhatalom megszerzéséért folytatott versengés, valamint a mindezekre befolyással levő nemzetközi események feltárása, külön-külön és összefüggésükben való tömör jellemzése, végül a fejlődés dinamikájának érzékeltetése kiválóan sikerült. Elismerésre méltó történelmi teljesítmény, hogy egy lényegében véve gazdaságtörténeli, pontosabban gazdaságpolitikai történelmi munkában a politikai események, az államélet jelenségei, a gazdasági viszonyok, s mindezek dinamikája valóban dialektikus egységbe foglalva jelenik meg a disszertáció lapjain.

Sikerült azt is érzékeltetnie a szerzőnek, hogy az a néhány év olyan *alkotó időszak* volt, amikor a fejlődés konkrét viszonyainak elemzése, a nézetek sokoldalú vitája s a néptömegekkel való eleven kapcsolat volt a politikai-gazdaságpolitikai harcok főszekere, s a kommunisták ilyen feltételek között is ilyen eszközökkel vívtak ki valódi tekintélyt, s ezáltal vált a párt irányító erővé.

b) Nem mindennapi problémája az ítélőképességnek és a mélyreható elemzőképességnek, hogy a *későbbi időszak torzulásainak a kezdetét, magvát* helyesen ismeri-e fel a kutató. Ránki Györgynek ez nagyrészt sikerült. A 164—166. oldalakon lényegében helyesen jellemzi a tanulmány azokat a tényezőket, amelyek később törést idéztek elő a sikeres fejlődés lendületében, s nemsokára súlyos következményekre vezettek. De nyomban tegyük hozzá, hogy ez nem egészen egyéni kutatói teljesítmény, mert éppen ez az, amit az MSZMP vezetőszervei és ideológiai-párttörténeli munkaközösségei kollektív munkával tártak fel. A gazdasági fejlődéssel való összefüggések konkrét jellemzése azonban kétségtelenül a szerző teljesítménye.

c) A *magyar népgazdaság fejlesztésére vonatkozó koncepciókat* nem tárgyalja részletesen a szerző, sőt összefüggő vázlatnak sem tekinthetők erre vonatkozó utalásai. Mégis pozitívan kell értékelnünk ezirányú adalékait, mert reálisan érzékelteti, hogy a beruházások arányainak a vitái során alapvető vita folyt az ipar és a

mezőgazdaság arányairól és fejlesztési üteméről, s ez akkor nem dogmatikus mérlegelés tárgya volt. Az események részletezése során pedig ismételtén utal a mezőgazdaság jelentőségére, sőt elhanyagolásának a jeleire, s az ebből eredő későbbi súlyos következmények előzményeire. Ugyancsak helyeselhető az a vázlatos jellemzése is, amit a tervgazdálkodás feltételeiről, az akkori terv jellegéről s ennek fejlődő alakulásáról megállapít.

2. Van azonban e különben kitűnő fejezetekben *néhány lényegbevágó hiány* is, amit okvetlen szóvá kell tenni.

a) Teljesen mellőzi a disszertáció *a többi népi demokratikus országokkal való összehasonlítást*. Tudatában vagyok, hogy ez külön nagy munka lenne, ezért nem is összehasonlító tanulmányt hiányolok. Nem engedhető azonban meg az összehasonlító utalások teljes kikapcsolása, különösen olyan viszonyok között, amikor ugyanabban a történeti szakaszban, s egymással szoros összefüggésben ment végbe a szocializmus alapjainak a lerakása Közép- és Kelet-Európa országaiban. Ezt annyira súlyos hiánynak érzem, hogy indokolt lenne a tanulmány kiadása során minimálisan pótolni. Talán abban a formában, hogy a mai bevezetés, amely a hazai előzményekkel foglalkozik, egészüljön ki a nemzetközi összefüggések, illetőleg összehasonlítás rövid felvázolásával, s együtt az I. fejezet legyen.

b) *A tervgazdálkodásra való áttérés gazdaságpolitikai kérdéseit* nem kerüli ki a szerző, kifejtésük mégis hiányosnak tűnik előttem. Nem arra gondolok, hogy a szocialista átszervezés indokait kellett volna kifejteni, mert erre nincs szükség. Ellenben a tervgazdaság modelljének valamelyest mélyrehatóbb tárgyalására lett volna szükség (ami van erről, azt jónak tartom), legalább is olyan értelemben, hogy mi akkor milyen típusú utat választottunk, s ennek során a választott típus melyik eleme, hogyan fejlődött-alakult a megvalósítás során. Meggyőződésem ugyanis, hogy az áttérésben túlságosan alárendelt szerepet játszott a szövetkezeti elem — most nem a termelőszövetkezetekről beszélek —, s ez károsan érezte a hatását. Ami annál érdekesebb, mert erről Leninnek alapvető utalásai vannak, s a szovjet fejlődésben is viszonylag nagyobb szerepük volt mint nálunk. (Ez ismét a nemzetközi egybevetés minimumának a szüksége mellett szól.)

c) További olyan hiány, ami a fejlődés érdemi kifejtését érinti, a *pártviszonyok hiányos feltárása*. Távol áll tőlem, hogy a két munkaspárt szerepét, s ezen belül a kommunista pártot, mint az átszervezés vezetőrejét lebecsüljem, de éppen az akkori politikai módszerekhez tartozott az összes politikai tényezővel való sokoldalú kooperálás, illetőleg konkrét szembenállás. Tehát nem lehet teljes a kép az összes pártok szerepének teljesebb rajza nélkül. Így a Polgári Demokrata Párttól is szólni kellene, s ha nem is politikai pártokról, de politikai tényezőkről van szó az egyházak esetében is.

II

A mezőgazdasági fejezetet is igen jónak tartom, alapvető kifogásolni valót nem is találok benne. Mégis, van néhány kiemelő, illetőleg kiegészítő észrevételem.

1. *A magyar mezőgazdaság fejlettségére, illetőleg fejlesztési ütemére* vonatkozó megállapításokat alapvetően helyeseknek tartom, de bizonyos kiigazításra azért szükség van.

Meglepőnek tűnhet sokak előtt a disszertációnak az a megállapítása, hogy a 3 éves terv időszakában mezőgazdaságunk fejlődési üteme nem maradt el a legtöbb európai országétól, tehát a színvonal-különbség nem fokozódott (253. l.).

Helyesnek és fontosnak tartom e megállapítást, viszont mezőgazdaságunk akkori elmaradottságának a megítélése a szerzőnél is túlzott, mert magáévá teszi az akkori politikai megítélést. Ebben bizonyos ellentmondások is vannak, mert a földreform utáni kisüzemi eredményeket úgy hasonlítja össze, hogy azok ekkorra meghaladták a régi magasabb nagyüzemi eredményeket (252. l.). Ez igaz, azonban a teljes igazság az, hogy sem az egyik, sem a másik szintje az ország tekintélyes részén nem volt olyan alacsony, mint ahogy akkor (és még inkább az utána következő években) szokás volt megítélni.

Viszont kiemelendőnek, jónak tartom a mezőgazdasági beruházásokra vonatkozóan a vitának is, a tényleges megvalósulásnak is az elemzését.

2. Legsúlyosabb észrevételem e részét illetően a *szövetkezeti mozgalom* némileg csonka kifejtése.

De itt is elismeréssel kell kezdeni. Kitűnő annak a feltárása, ahogyan az MKP agrárpolitikai koncepcióit elemzi, s azután a kecskeméti Rákosi-beszéddel ezt szembeállítja (264—267. l.). Két ponton azonban kiegészítésre szorul a disszertáció által rajzolt kép. Egyik, hogy a magyar agrárszövetkezeti mozgalom nem volt olyan alacsony színvonalú, mint a szerző véli (265—266. l.), a másik, hogy az általános szövetkezeti keretek lebecsülése már akkor megkezdődött, s ez mind a mezőgazdasági termelőeszközök beszerzése, mind az agrártermékek értékesítése tekintetében károsan éreztette a hatását. Az akkori időszakban ez főleg abban jutott kifejezésre, hogy a földművesszövetkezetek korábban nagyigényű és helyes koncepciója az államosítások időszakában mindinkább összezsugorodott.

3. *A külakveszély túlbecsülésének* a megállapítása fontos és helyes tétele a tanulmánynak, s különösen kiemelendő a lefektetett elvek és a gyakorlat ellentmondásaira való éles rávilágítás (271—273. l.).

4. *A falusi szocialista szektor magvának, a fejlesztésre irányuló politikának* a jellemzése egészében jólsikerült része a fejezetnek. Csupán azt tennem hozzá, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom kezdeteinek feltárása nagyobb terjedelmet és részletezést is megérdemelt volna, hiszen a legalapvetőbb dologról van szó. Annál is inkább, mert ez a téma viszonylag bővebb feldolgozást is nyert számos résztanulmányban.

III

A disszertáció V. fejezetéről, a társadalomfejlődés felvázolásáról két megjegyzés formájában kell szólanom.

1. Ez a fejezet érzékelhetően hiányosabb és *vázlatosabb, mint a többi*. Különösen az értelmiség hiányzik a vázolt társadalmi képből, de a kispolgári rétegek rajza is túlságosan nagyvonalú. Menti a szerzőt, hogy olyan szociológiai társadalomtörténeti munka kevés van, ami mélyebbre hatolt volna az időszak társadalmi viszonyainak az elemzésébe. S amit a feldolgozás idején felhasználhatott a szerző, azt bőven ki is aknáztta (pl. Rédei Jenő tanulmánya). Ma azonban már több van erről, tehát a továbbiakban teljesebb és részletezőbb képet lehet rajzolni, bár még sok újabb társadalomvizsgálat kell hozzá, hogy kellő mélységű feldolgozás lehetséges legyen. A szóvátett hiányosságot tehát valóban mentik az objektív körülmények.

2. A disszertációnak azt a törekvését, hogy *az alapvető osztályok kereteit és mennyiségi arányait* tárja fel, teljes mértékben helyeselni kell. Azzal sem lehet vitába szállni, amit erről mond. Viszont a történetkutatói elemzés fogyatékos-

ságát látom abban, hogy az alapvető keretek felderítése mellett csak néhány szociográfus adalék járul hozzá a társadalmi viszonyok jellemzéséhez. A közölt-nél több adalék a területi differenciálódásról, az egyes osztályok legjellemzőbb rétegeiről, s különösen az átalakulás főbb fázisairól — szükséges kiegészítője lett volna e kiemelkedő jelentőségű időszak történeti jellemzésének.

Úgy tűnik, hogy a követett gazdaságtörténeti, illetőleg gazdaságpolitikai történeti szemlélet mintegy „önkorlátozásként” szorította a szerzőt a termelési viszonyokkal összefüggő, illetőleg az életszínvonalra vonatkozó elemekre. Ugyanakkor azonban a három első fejezetben helyesen és sikerülten az általános politikai tényezőket is bőségesen tárgyalja. Hasonlóképpen beleillett volna az utolsó fejezetbe a társadalmi viszonyok szélesebb elemzése is. Jelenlegi formájában a munka egészétől érzékelhetően eltér, s mintegy függeléknek tekinthető.

Összefoglalóan, a disszertációt nemcsak olyan színvonalúnak ítélem, ami a doktori értekezés követelményeinek megfelel, hanem olyan kiváló történeti tanulmánynak is, amely ha könyvben kiadásra kerül — a vita eredményét hasznosítva — hozzá fog járulni gazdasági és politikai fejlődésünk reálisabb megítéléséhez, s ennyiben közvéleményt, tudatot formáló jelentősége is van.

Mindezek alapján javaslom a Bíráló Bizottságnak, hogy tegyen előterjesztést a TMB-nek a doktori fokozat odaítélésére Ránki György részére.